

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ  
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

*Қўлёзма ҳуқуқида*  
УДК:372.811.111.1

**АБДУЖАББАРОВА Замира Рустамовна**

**КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖЛАРИ ЎҚУВЧИЛАРИГА ИНГЛИЗ ТИЛИДА  
ҚЎШИМЧА МАТНЛАР ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ**

13.00.05 — Ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитиш методикаси  
(инглиз тили)

Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун  
тақдим этилган диссертация

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И**

Тошкент — 2012

Иш Тошкент давлат педагогика университетида бажарилган

**Илмий раҳбар:** педагогика фанлари номзоди,  
профессор **Жамол Жалолович Жалолов**

**Расмий оппонентлар:** педагогика фанлари доктори, профессор  
**Юзликаев Фарит Рафаилович**  
педагогика фанлари номзоди, доцент  
**Ахмедова Лайлохон Толибжоновна**

**Етакчи ташкилот:** **Наманган давлат университети**

Ҳимоя Тошкент давлат педагогика университети ҳузуридаги  
К.067.18.02 рақамли ихтисослашган кенгашнинг 2012 йил «\_\_» \_\_\_\_\_  
куни соат \_\_\_\_ да ўтадиган мажлисида бўлади. Манзил: 100070, Тошкент,  
Юсуф Хос Ҳожиб, 103-уй. Телефон: (99871) 254-92-02. E-mail: [tdpu-kengash@inbox.uz](mailto:tdpu-kengash@inbox.uz).

Диссертация билан Тошкент давлат педагогика университети ахборот-  
ресурс марказида танишиш мумкин.

Автореферат 2012 йил “\_\_” \_\_\_\_\_ да тарқатилди.

Ихтисослашган кенгаш илмий котиби,  
Педагогика фанлари номзоди, доцент

**Ш.С.Шарипов**

## ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

**Мавзунинг долзарблиги.** Ўзбекистон Республикасида янги таълимий йўналиш – академик лицей ва касб-хунар коллежи жорий этилди. Касб-хунар коллежи узлуксиз таълим тизимида муҳим ўрин тутди. Бу ҳақда “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”да алоҳида таъкидлаб ўтилган. Шунингдек, “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” китобида касб-хунар коллежининг узлуксиз таълим тизимидаги мақоми кўрсатиб ўтилган.

Ўрта махсус, касб-хунар таълими босқичида ўқувчилар турли касбларнинг илмий-амалий асосларини, кичик мутахассисликлар даражасида зарурий касбий билим, қўникма ва малакаларни эгаллаб борадилар. “Касб-хунар коллежи тегишли давлат таълим стандартлари доирасида ўрта махсус, касб-хунар таълими беради; ўқувчиларнинг касб-хунарга мойиллиги, билими, қўникмаларини ривожлантириш, танланган касб-хунар бўйича бир ёки бир неча ихтисосликни эгаллаш имконини беради”.<sup>1</sup>

Касб-хунар коллежи(КХК) шароитида кичик мутахассислар тайёрлаш, маълумки, мураккаб ва, айти пайтда, масъулиятли ишдир. КХКда билимли мутахассисларни тайёрлаш жараёнида ўрганилмиш чет тил маълум даражада таянч вазифасини ўтайди. Таълим стандартлари ва ўқув дастурлари талабига кўра ўқувчилар умумий ўрта мактаб дастури материални такрорлаб, уни биров кенгайтирилган, бойитилган ҳажмда мустаҳкамлаш ва янги ўқув материални ўзлаштириш кўзда тутилган. Ўқувчилар бўлажак касбига оид қўшимча матнларни ўқиб-ўрганиб борсалар, умумий билим савиялари янада кенгайди, билимга бўлган эҳтиёжлари тўлиқ қондирилади. КХК ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча матнлар ўқитиш технологияси хозиргача махсус тадқиқотга тортилмаганлиги, бинобарин, бу муаммо илмий нуқтаи назардан ўз ечимини топмаганлиги инглиз тилини ўқитиш жараёнида муайян қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Ўқувчиларга тили ўрганилаётган мамлакат(лар) маданияти билан яқиндан танишиш имконияти чекланган. Ўқув дастурларига киритилган мавзулар тўлалигича ёритилмаган, дарслик ва ўқув қўлланмаларига соҳавий матнлар деярли киритилмаган.

Замонавий ахборотларни акс эттирган матнларни дарсликдаги мавжуд матнларга қўшимча сифатида ўқитиш пировард мақсадимиздир. Қўшимча матнлар ўқитишнинг аҳамияти шундаки, КХКда жорий этилган дарслик ва қўлланмалардан ўрин олган касбга оид матнлар қисман берилиб, улардаги мавжуд ахборотни тўлдириш айнан соҳавий қўшимча матнлар ўқитиш орқали амалга оширилади. М.И. Гадоева ва Л.Х. Сайитова томонидан яратилган қўлланмалар таркибида тақдим этилган материалларда касбий матнлар умуман берилган эмас. Маълумки, дарслик ва қўлланмалардан ўрин олган матнлар амалий мақсадни рўёбга чиқаришга мўлжалланиши ва ўқувчилар касбий салоҳиятини оширишга хизмат қилиши керак. Ахборот технологияларининг жадал ривожланиб бориши сабабли янги ахборотларни

<sup>1</sup> Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Шарқ, 1998. – Б. 47.

ўқув қўлланма ёки дарсликларга киритиб улгуриш имконияти мавжуд эмас. Шу боис, КХК ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча матнлар ўқитиш бугунги кундаги долзарб методик масалалардандир.

Қўшимча матнлар нафақат соҳавий матнлардан иборат, балки ўқув дастуридан ўрин олган мавзулар доирасидаги маданиятлараро мулоқотни таъминловчи турли газета ва журнал мақолалари, дунё янгиликлари кабиларни ҳам қамраб олади.

КХК чет тил таълимида матн ўқиб ахборот олиш, маълумки, амалий мақсад ҳисобланади. Тадқиқотлар кўрсатишича, ўқувчилар таркибида 7%гача нотаниш сўз бўлган чет тилдаги матнларни ўқиб тушуна олишлари лозим.<sup>2</sup> Бироқ КХК ўқувчиларининг бугунги билим савияси, юмшоқ айтганда, бу талабга жавоб бермайди. Чунки уларнинг аксариятида, тажриба кўрсатишича, чет тилга бўлган қизиқиш сусайиб бормоқда. Айнан ўқувчилар қизиқиши ва чет тилни ўрганишга бўлган мотивациясини кучайтириш йўлида инглиз тилида қўшимча матнлар ўқитиш масаласини ишлаб чиқишни мақсад қилиб қўйдик. “Қўшимча матн” термини “Дарсликдагилардан ташқари қўшимча ўқиш учун мўлжалланган ўқув матни” тарзида тушунилади.

КХК ўрта умумтаълим мактабларидан кескин фарқ қилиб, чет тил ўқитишда ўқувчиларга тор соҳадаги лексик бирликларни ўргатиш орқали тили ўрганилаётган мамлакат(лар) урф-одати, маданияти, санъати, тарихи ва, албатта, касбкори ҳақида тил соҳиби билан бўладиган табиий мулоқот жараёнига уларни тайёрлаб борилади. Бу дегани, КХКда, умумтаълим мактабларида шакллантирилган нутқий кўникма ва малакаларга қўшимча тарзда, мутахассисликка оид лисоний ва нутқий компетенция билан куроллантириш талаб этилади.

Таълим тизимида қўлланаётган турли педагогик технологиялар орасида қўшимча матн ўқитиш инглиз тили машғулотларининг жонли ва қизиқарли бўлишини таъминлайди, бошқача айтганда, ўқувчиларни чет тилга қизиқишини оширади.

Шуни айтиш жоизки, чет тилда чоп этилган дарслик ва қўлланмалардаги соҳавий маълумотлар КХК ўқувчилари учун етарли эмаслиги, ўқитувчининг илғор методик усуллардан фойдаланмаслиги ўқувчининг чет тилга қизиқишига салбий таъсир кўрсатиши муносабати билан қўшимча матн ўқитиш технологиясини ишлаб чиқишга эҳтиёж сезилади. Қўшимча матн ўқувчиларни унинг мазмуни асосида суҳбат қуришга, ўз муносабатини билдиришга ундайди.

КХК ўқувчилари қизиқарли ва фойдали ахборотларни қўшимча матн орқали ўзлаштиришади. Шу сабабли ўқувчининг бўлажак касбига оид қўшимча ўқишга матн танлаш ёки тузиш долзарб масалалардан саналади.

Тадқиқот мавзусининг **долзарблигини** белгилашда қуйидаги илмий-методик мулоҳазаларга асосландик:

---

<sup>2</sup> Илиева Л.К. Чет тил таълимида изчилликни таъминлаш технологияси. — Тошкент: ТДПУ, 2009. — Б. 24.

- кўшимча матн ўқитишнинг лингводидактик талқини ҳозиргача кўриб чиқилмаган;
- чет тилда КХК ўқувчиларига кўшимча матн ўқитиш масаласи назарий ва экспериментал жиҳатдан яхлит тарзда ўрганилмаган;
- КХКда инглизча матн ўқишни ўргатиш методикаси замон талаблари даражасида ишлаб чиқилган эмас;
- коллежлар учун чет тилда, хусусан мусиқа ва маданият йўналишларида таълим олаётган КХК ўқувчилари учун инглиз тилида кўшимча соҳавий матнлар махсус танланмаган ва тузилмаган;
- инглиз тилида кўшимча матнларни ўқитишнинг инновацион технологияси яратилмаган.

**Муаммонинг ўрганилганлик даражаси.** Ўзбекистон ва хорижий мамлакатлар олимлари томонидан чет тилда матн ўқитиш муаммолари тадқиқ этилган (М. Уэст, И.А. Зимняя, Е.И. Пассов, С.К. Фоломкина, Ж.Ж. Жалолов ва б.). Т.М. Николаева, М. Йўлдошев, И.Р. Гальперин, З.Я. Тураева, Х. Вайнрих, Г.В. Колшанский, С.А. Васильев ва бошқалар томонидан матншуносликнинг лингвистик муаммолари ўрганилган. С.А. Мисировнинг “Касб-хунар коллежларида инглиз тили ўқитишнинг лингводидактик асослари” ва Н.Д. Ширинованинг “Инглиз тили дарсларида академик лицей ўқувчиларининг билиш фаоллигини ошириш” мавзуларида ҳимоя қилинган номзодлик диссертациялари ўқувчиларда лисоний кўникмаларни шакллантиришга қаратилган. Бу каби умумметодик муаммолар сўнги йилларда халқаро, минтақавий ва республика миқёсида ўтказилган илмий-амалий анжуманларда ҳам муҳокама қилиб келинмоқда.

**Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги.** Диссертация мавзуси Ўзбекистон Республикасида чет тилдан узлуксизликни таъминлаш концепцияси доирасида олиб бориладиган Тошкент давлат педагогика университети “Чет тил ўқитишнинг долзарб муаммолари” илмий-тадқиқот ишлари режасига кирган ва ТДПУ Илмий кенгашида (27.03.2008 йил 8-мажлис баённомасида) тасдиқланган.

**Тадқиқот мақсади:** касб-хунар коллежи ўқувчиларининг инглиз тилида кўшимча матнлар ўқиш малакаларини шакллантириш орқали бўлажак кичик мутахассисларнинг касбий тайёргарлиги сифатини кўтаришни назарий ва экспериментал асослаб бериш.

#### **Тадқиқот вазифалари:**

- инглиз тили дарслик ва қўлланмаларидан ўрин олган матнларни методик нуқтаи назардан таҳлил қилиш;
- тавсия этилмиш инглизча касбий матнларнинг ўқувчилар бўлажак касбий фаолиятида қўл келадиган билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришдаги аҳамиятини тажриба-синов йўли билан аниқлаш;
- КХК ўқувчиларига инглиз тилида кўшимча матн ўқитиш орқали уларда чет тилга қизиқишни кучайтириш;
- тадқиқот давомида ишлаб чиқилган методик кўрсатмаларни амалиётга татбиқ этиш тамойилларини белгилаш;

– КХК ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча матн ўқитишнинг инновацион технологиясини ишлаб чиқиш.

**Тадқиқот объекти:** касб-ҳунар коллежи шароитида ўқувчиларга инглиз тили ўқитиш жараёни.

**Тадқиқот предмети:** КХК ўқувчиларининг касбий малакаларини инглиз тилида ўқиладиган қўшимча матнлар воситасида бойитиш ва маданиятлараро мулоқотни таъминлаш.

**Тадқиқот методлари:** тадқиқот давомида педагогика, психология ва чет тил ўқитиш методикасида тан олинган методларнинг тадқиқот мақсадига мос келувчи жиҳатларидан фойдаланилди, чунончи: таълим-тарбия жараёнини кузатиш; тадқиқот мавзусига оид адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш; сўровнома ўтказиш; тажриба-синов; математик статистик таҳлил.

**Тадқиқотнинг илмий фарази:** КХК шароитида жорий ўқув қўлланмалар материалларидан ташқари ўқувчиларга инглиз тилида қўшимча матнлар ўқишни ўргатилса, таълим самарадорлигини оширишга эришилади.

**Тадқиқотнинг методологик асосини** Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов асарлари ва маърузаларида баён қилинган мавзуга оид фикрлар, чет тил ўқитишдаги педагогик, психологик ва лингводидактик назариялар ташкил қилади.

**Ҳимояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар:**

1. КХК ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча соҳавий матнлар ўқитиш умумтаълимий ва касбий аҳамиятга эга бўлиб, ўқувчилар ихтисосий нутқининг шаклланиши ва касбий малакаларининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.
2. Ўқувчиларнинг эгаллаётган билим, кўникма ва малакалари кундалик ҳаётий, соҳавий ҳамда илмий-оммабоп қўшимча матнлар ўқитиш жараёнида зарур ва фойдали маълумотлар олиш ҳисобига бойиб боради.
3. Бошқа ўқув предметлари қаторида инглиз тили ҳам ўқувчиларга таълим-тарбия бериш, уларнинг шахсини ривожлантиришга хизмат қилади.
4. Қўшимча матн ўқиш ўқувчиларга тили ўрганиладиган мамлакат(лар) маданияти билан яқиндан танишиш имконини беради.
5. КХК ўқувчиларига инглизча қўшимча матнлар танланди/тузилди ва уларни ўқитиш технологияси ишлаб чиқилди.

**Илмий янгилиги:**

1. Ўқувчиларга қўшимча матн ўқитиш лингводидактик илмий муаммо сифатида назарий жиҳатдан ва экспериментал тарзда асослаб берилди.
2. КХК ўқувчиларига қўшимча матн ўқитишнинг ҳозирги аҳволи ўрганилди ва таҳлил қилинди ҳамда матлуб мазмуни аниқланди.
3. Касб-ҳунар коллеж ўқувчилари учун мўлжалланган қўшимча матнлар (Supplementary reader) методик қўлланмаси яратилди.
4. Ўқувчиларга қўшимча аутентик (танланган) ва адаптация қилинган (тузилган) соҳавий матнлар ўқитиш технологияси ишлаб чиқилди.

**Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.** КХКда қўшимча матнлар ўқитиш технологиясидан фойдаланишнинг илмий-методик

асослари ишлаб чиқилди; тавсия этилиши инглиз тилида қўшимча матнлар ўқитиш технологияси ўқувчиларнинг касбий фаоллиятларини шакллантиришдаги ўрни аниқланди; маданиятлараро мулоқотни таъминлашда қўшимча матн ўқитиш объектив зарурат эканлиги асосланди; КХКда инглиз тили ўқитиш сифати ва самарадорлиги ортишига қаратилган тавсиялар ишлаб чиқилди; КХКнинг инглиз тил ўқитувчилари учун методик қўлланма чоп этилди. Ишлаб чиқилган КХК ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча матнлар ўқитиш технологияси чет тил ўқитиш методикасида янги илмий саҳифа сифатида ушбу фаннинг янада такомиллашувида хизмат қилади.

**Натижаларнинг жорий қилиниши:** тадқиқотнинг назарий хулосалари ва материалларидан ўрта махсус, касб-хунар таълими (академик лицей ва КХК)да инглиз тили ўқитиш миллий асосларини тайёрлашда ҳамда мазкур ўқув юртида тиллар таълими самарадорлигини ошириш бўйича тавсиялар қўламини кенгайтиришда фойдаланиш имконияти мавжуд.

Тажриба-синов *майдончаси* сифатида Юнус Ражабий номидаги Тошкент педагогика коллежи, Тошкент маданият коллежи, Ҳамза номидаги республика мусиқа коллежи, шунингдек, Термиз санъат коллежи, Гулистон санъат коллежида кузатиш ва тажриба-синов ишлари олиб борилди ҳамда қўлга киритилган илмий-методик натижалар мазкур ўқув муассасаларида жорий этилди.

**Ишнинг синовдан ўтиши(апробацияси).** Илмий ишнинг асосий тадқиқот мазмуни ва моҳиятига оид натижалар Г.В. Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт академияси (2009), Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети (2009), Тошкент Маданият институти (2010), Андижон давлат университети (2010), Тошкент давлат педагогика университетида (2010-2011), ташкил этилган илмий анжуманларда маърузалар қилинди. ТДПУ “Инглиз тили назарияси ва ўқитиш методикаси” кафедрасида (22.06.2011), ЎзДЖТУ “Тиллар ўқитиш методикаси” кафедрасида (14.10.2011 йил 2-сонли баённома), Самарқанд давлат чет тиллар институтининг “Инглиз тили ўқитиш методикаси ва амалиёти” кафедрасида (24.02.2012 йил 1-сонли баённома), ТДПУ ҳузуридаги К.067.18.02 рақамли Бирлашган кенгаш қошидаги илмий семинарда (17.04.2012 йил 3-сонли баённома) муҳокамадан ўтказилди.

**Натижаларнинг эълон қилинганлиги.** Диссертация бўйича жами 19та, шу жумладан, КХК учун 1та методик қўлланма чоп этилди, “Infocom.uz” журналида 3та, “Мактаб ва ҳаёт” журналида 1та, “Тарбия” журналида 1та, “Касб-хунар таълими” журналида 1та, “Педагогик таълим” журналида 1та, халқаро, минтақавий ва республика илмий анжуманлари тўпламларида 9та, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг “Ўзбекистонда ижтимоий фанлар” журналида 1та, Россия Федерациясининг «Высшее образование сегодня» (Москва) журналида 1та мақола эълон қилинди.

**Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми:** диссертация кириш, уч боб, умумий хулосалар, методик тавсиялар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловадан иборат. КХК ўқувчиларига қўшимча ўқитиш учун 6та

матннинг дарс ишланмаси, тажриба-синовда иштирок этган ўқувчилар сони жадвал кўринишида ҳамда тажриба-синов ишларининг статистик таҳлили иловада тақдим этилган. Диссертациянинг умумий ҳажми 163 бетни ташкил этади.

## ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, объекти, предмети, методлари, илмий фарази, методологик асоси, ҳимояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар, илмий янгилиги, тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти, натижаларнинг жорий қилиниши, ишнинг синовдан ўтиши, натижаларнинг эълон қилинганлиги, диссертациянинг тузилиши ва ҳажми баён этилган.

Биринчи боб **“Матн лингвистикаси ва матн лингводидактикаси муаммолари”** мавзуси остида бўлиб, матн терминининг лингвистик ва лингводидактик талқинларига оид илмий маълумотлар баён этилган. Унда “Матн лингвистикаси” терминига изоҳ билан бошланиб, бир қатор методист ва тилшуносларнинг “Матн”, “Матн лингвистикаси” терминларига нисбатан қўллаган турли таърифлари таҳлил этилган.

Фанда “матн” таърифида икки йўналиш кузатилади, унга психологик ва лингвистик жиҳатдан ёндашилади. Ҳар иккаласида ҳам муштарак томон сифатида матнни нутқ оқимининг парчаси, деб тан олинишидир.

Матн – кўп ўлчовлидир, унинг исталган бўлагига кўп марта қайтиш мумкин. Агар нутқ жараён бўлса, матн иккиёқлама табиатга эга, яъни у ҳам статик, ҳам динамик хусусиятга эга. Агар нутқнинг замонда мавжудлиги шу нутқнинг талаффуз вақти билан чегараланган бўлса, матннинг мавжудлиги амалий жиҳатдан ҳеч нарса билан чегараланмаган.

Замонавий тасаввурларга кўра, матн нафақат тил бирлиги, у реал воқелик феномени, тил системаси элементлари ёрдамида воқеликни акс эттириш усули ҳамдир. Шу билан бирга, матн мулоқот(коммуникация)нинг асосий бирлиги, ахборот сақлаш ва узатиш воситаси, маданиятнинг мавжудлик шакли, маълум тарихий давр маҳсули, индивид ҳаётининг акс этиши ҳамдир.

Г.В. Колшанский фикрича, матн яратиш жараёни алоҳида жумлаларни шакллантириш эвазига эмас, балки мантиқий мазмунни етказиб бера олиш билан амалга ошади, бу эса коммуникантлар орасида фикр алмашиш предмети бўлган маълум вазият тавсифидан иборат яхлит матнни узатишга тааллуқли.<sup>3</sup> Айнан мазмуннинг яхлитлиги ва глобаллиги конкрет иборанинг танланишини белгилайди ва у ибораларнинг бутун бирлиги, яхлитлиги билан мустаҳкамланади, унинг тугалланганлиги, информативлиги каби идрокнинг бир ёқламалигини таъминлаши керак.

---

<sup>3</sup> Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. –Москва, 2007.– С. 89-125.

Матн лингвистикаси – матншунослик, риторика, поэтика, прагматика ва семантика предметлари билан ҳам ўзаро алоқада. Ушбу йўналиш бўйича В.В. Виноградов, М.М. Бахтин, Г.О. Виноградов, И.Р. Гальперин, Р. Якобсон, Б.М. Эйхенбаум ва яна кўплаб олимларнинг асарларидан маълумот олиш мумкин.

Айтиш жоизки, замонавий лингвистика айнан матнни асосий масала сифатида баҳолар экан, уни тушуниш жараёни алоҳида аҳамият касб этади.

*Матнни ўқиб тушунишнинг биринчи даражаси* таржима билан боғлиқ. Матнни таржима қилган мутаржим муаллиф ғоясини тушуниши мумкин, бироқ уни аслиятда берилган мазмунидан зиёда қўшиб ёзиши мумкин эмас.

*Матнни ўқиб тушунишнинг иккинчи даражаси* – шарҳлаш. Уни қуйидаги схемада бериш мумкин: аслият матни = таржима матни + шарҳ матни. Иккинчи даражада матнни тушуниш фақат унинг мазмунини бошқа тил воситалари билан айтиб бера олиш ва шарҳлаш эмас. С.А. Рейсернинг ёзишича, шарҳ қайси ўқувчилар тоифаси учун мўлжалланмасин, у ҳамиша ўқувчига матнни тушунишга ёрдамлашиши керак. Шарҳнинг вазифаси асар контекстини қайта яратиш ва тавсифлашдан иборат.<sup>4</sup>

*Матнни ўқиб тушунишнинг учинчи даражаси* – изоҳлаш. Изоҳлаш (интерпретация, талқин)нинг вазифаси, аввало, асар мазмунини чуқур англаш, муаллиф ғоясини имкон қадар адекват тушуниш ва уни ўқувчилар асарни ўқишдан топадиган маъно яхлитлиги билан қиёслаш, муаллиф яширишга уринган, тўғридан-тўғри айтишни истамаган ё айта олмаган, ифодадай олмаганини яққол кўринишда тақдим этишдан иборат. Янги матн – изоҳ матни бўлиб, у оригинал матнда мураккаб кодланган маъно барча учун тушунарли тил воситалари ёрдамида бериладиган бир планли асар сифатида шаклланади. Изоҳ аниқлик ва бир маънолилиikka интилади.

Матнни тушуниш усуллари шакллантиришнинг тўрт босқичи мавжуд<sup>5</sup>:

*Биринчи босқичда* кўпроқ битта асосий усул – ўзига ўзи савол бериш – унга матндан жавоб топиш қўлланади ва баъзан антиципация усули қўлланилади. Одатда, бу усуллар ўқитувчи иштирокида қўлланилади.

*Иккинчи босқичда* ўқувчилар матнни айтиб бериш учун асосий ғояларни ажратиш ва матннинг мантикий структурасини англашга оид маълум малакаларини намоён қилади. (Матнни айтиб бериш – мақсад эмас, балки тушунишни ўргатиш воситаларидан бири, холос). Саволларни мустақил қўйиш энди фақат ўқитувчининг талаби эмас, балки ўқувчининг матндан олган ахборотларни нутқда қўллаб, матнни гапириб бериш ва саволларга жавоб бера олиш учун билим олишга, материални тушуниш ҳамда уни эслаб қолишга ҳаракати билан ҳам ифодаланади.

*Учинчи босқич* учун ўқувчиларнинг матнни яхшироқ тушунишга, мазмун масаласини ҳал қилишга, номаълумни англашга, матндан жавоб топиш, матндаги ахборотни мустақил идрок этишга интилиши характерли. Бу

<sup>4</sup>Рейсер С.А. Палеография и текстология нового времени. – Москва: Просвещение, 1970. – С. 336.

<sup>5</sup>Доблаев Л.П. Смысловая структура текста и проблемы его понимания. – Москва: Педагогика, 1982. – 176 с.

босқичда асосий усуллар ўз-ўзига савол қўйиш ва жавоб топиш, тахминлар орқали матн мазмунини очишдан иборат.

*Тўртинчи босқичда* матнга танқидий муносабат билдирилади. «Ниҳоят, матн мазмунини англаш чоғида юзага келадиган психологик ҳолат – ақлий фаолият ва бунда юзага келадиган қийинчиликларни енгишга тайёрлик ҳолати билан кечади». Айтиш жоизки, ушбу усул қўшимча матнларни ўқитиш жараёнида ўқувчиларда мотивацияни кучайтиришга ва тадқиқот мақсадига эришишда қўл келади.

Матнни тушуниш муаммоларига бағишланган тадқиқотларда қуйидаги икки ҳолат эътироф этилган: матнни тушуниш ўқувчи томонидан шу матнда акс эттирилган реал воқелик предметлари ўртасида алоқалар ўрнатиш дегани; матнни тушуниш ҳамма вақт ўқувчининг тажрибасига, жумладан, унинг сўз маъноларини билиши, матн мазмунини ёритишга қўмаклашадиган гаплар мазмунини, ижтимоий-маданий контекстни тушунишига таянади.

Матн ўқитиш – матнда мавжуд мазмун, ғоя, фактларни олиш, уни тушуниш, баҳолаш, олинган ахборотдан фойдаланишни ўргатишдир. Ҳар бир алоҳида ҳолатда кўпроқ ўқишнинг маълум стратегиялари ҳақида гапиришга тўғри келадиги, улар ўқувчининг мақсадлари, матн ёки контекст типига боғлиқ бўлади.

Нимани тилнинг асосий бирлиги деб ҳисоблаш ҳақидаги мунозара яқин пайтларгача анъанавий ёндашувларда давом этиб келган.

Биринчи ёндашув тилнинг асосий, «zero context» шароитида намоён бўладиган бирлиги сўз деб тан олинган. Ушбу ёндашув доирасида «ўт» (олов) сўзини ёзувчи ва ўқувчи позицияларидан ўрганар экан, Х. Вайнрих сўз семантикасининг тўрт қонунини қуйидагича талқин этади: 1. Ҳар қандай маъно кенгайган. 2. Ҳар қандай маъно номаълум. 3. Ҳар қандай маъно ижтимоий. 4. Ҳар қандай маъно мавҳум.<sup>6</sup> Дарҳақиқат, ўқувчи учун «ўт» сўзи ўчоқдаги ўт, юракдаги ўт, шам ўти, ишқ ўти, нафрат ўти кабиларни англатиши мумкин. Ўқувчи «ўт» сўзининг маъносини билади, лекин бу маъно ҳажмига кўра «кенг қамровли тушунча», демак, ўқувчи учун номаълум бўлиб қолади. Исталган сўзнинг маъноси мавҳумдир, у фақатгина контекстда ўз маъносини очади.

Иккинчи ёндашув сўз – матн доирасида у ёки бу маънога эга бўлади, деган қоидага асосланган. Шу сабабли сўзни адекват тавсифлаш учун уларни бевосита реал коммуникатив бирликлар (жумла, матн) доирасида ўрганиш керак.

Шундай қилиб, халқ герменевтикларининг матн тилнинг энг муҳим бирлиги саналиши ҳақидаги фикри яна бир бор ўз тасдиғини топди. Демак, чет тил ўқитиш методикаси доирасида айнан матн алоҳида, муносиб ўрин эгаллаши лозим. Чунки тилнинг энг катта бирлиги матн деб топилган.

И.Р. Гальперин эса матн мазмунини тушунишда нафақат маъно(инглиз тилида *meaning*, русчада *значение*) ва моҳият (инглиз тилида *main point*,

---

<sup>6</sup> Вайнрих Х. Лингвистика лжи // Язык и моделирование специального взаимодействия. –Москва: Прогресс, 1987.

русчада *смысл*), балки матн мазмуни(инглиз тилида *content*, русчада *содержание*) ҳам муҳим эканини қатъи уқтиради.<sup>7</sup>

Х. Вайнрих, ўз навбатида, унга категорияни тадқиқ этади: «маъно», «тасаввур» ва «моҳият». Моҳият, унинг фикрича, худди тасаввур каби муаллиф томонидан шакллантирилади.

М. Маккарти, Р. Картер, Ҳ. Виддоусон, Е.С. Кубрякова, А.А. Леонтьев ва бошқаларнинг тадқиқотлари туфайли матн мазмунини тушуниш кўплаб омилларга боғлиқлиги, қолаверса, матн доирасидан чиқиши маълум бўлди ва дискурс тушунчаси (инглизча *discourse*) пайдо бўлди.

Дискурс бир-бири билан маъновий алоқада бўлган икки ёки ундан ортиқ гап; функционал ташкил этилган, контекстлаштирилган тилни қўллаш бирликлари; тил шакли, маъноси ва амал(языковая форма, значение и действие)ининг мураккаб бирлиги сифатида тушунилади.

Айрим тадқиқот ишларида дискурс тушунчаси қатор оппозитив мезонлар – функционаллик-структуравийлик, динамиклик-статиклик, долзарблик-виртуаллик ва бошқалар асосида матн тушунчасига қарши қўйилади. Шунга кўра дискурс жараён, матн эса хосила сифатида тавсифланади.

Матнни тушунишни ўргатишда асосий қийинчилик ўқувчиларнинг матн ғоясини ажрата билмаслиги, ундаги концепцияни умумий мазмундан фарқлай олмаслиги саналади. Шу сабабли матнни ўқигандан кейин уни баҳолашга ва ундаги ахборотга ўз муносабатини ифодалашга ўтишдан олдин ўқувчиларда мазмунни адекват талқин этиш, яъни унинг асосий концепциясини топиш ҳамда шакллантириш, маълум қонуниятларга эга бўлган, шунга кўра матнда келтирилган факт-аргументлар, аввало, шу концепцияни мустаҳкамлашга хизмат қиладиган, матннинг семантик-маъноли структураси ҳақида тасаввурларни шакллантириш керак.

Э.В. Маруганинг фикрича, бу масалани ҳал этиш учун, исталган матнни маълум бир предикация тизими сифатида тасаввур қилиш мумкин. Матнда сўз шаклларини излаш, ажратиш ёки бу системанинг асосий ва иккинчи даражали элементларини мустақил шакллантириш матн таҳлилининг изчиллигини таъминлайди.<sup>8</sup>

Е.В. Тарасов ва А.М. Шахнаровичга кўра, матнни тушуниш жараёни иккита диалектик ўзаро боғлиқ фаолият: матннинг семантик алоқаларини тушуниш ҳамда матн мазмунини, яъни унинг маъно структурасини очиб беришдан иборат.<sup>9</sup>

Фикрлаш жараёнида иккита қонуният мавжуд: 1) янги, ғайриодатий матнни таниш бўлганидан ажрата билиш; 2) таниш ва нотаниш матнни ўрганиш, тушуниш, мазмунини очиб беришга интилиш. Бу икки қонуниятдан

<sup>7</sup> Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – Москва: Наука, 1981. – 139 с.

<sup>8</sup> Маруга Э.В. Опыт обучения адекватной интерпретации смыслового содержания текста // Психолингвистическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия. – Киев: Вища школа, 1979. – С.100-110.

<sup>9</sup> Тарасов Е.В., Шахнарович А.М. Психолингвистические проблемы обучения чтению текстов // Психолингвистическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия. – Киев: Вища школа, 1979. – С. 196-202.

бири таниш бўлган матнга хос, яъни билим ва тажрибага мос равишда курилади. Предикациянинг бу ҳолати “тема” деб аталади. Иккинчи қонуният эса ўқиш жараёнида идрок қилиш предмети саналадиган “рема” ҳисобланади. Тема ва рема муносабатидан мазмун ҳосил бўлади. Бу назариялар матннинг лингвистик ва лингводидактик муаммоларини ҳал этишда муҳим саналади.

Ўқиётган киши ўқигани тўғрисида фикрлай бошлаганидагина таҳлил, синтез, таққослаш, умумлаштириш, дифференциациялаш, интеграциялаш, таснифлаш кабиларнинг шаклланиши фаоллашади.

Ўқувчидан матн мазмуни устида астойдил ишлаш талаб қилинади. Ўқиш учун қўшимча матн танлашга алоҳида эътибор берилиши лозим.

Таълим воситаси сифатида инглиз тилидаги қўшимча матнларни ўқиш лексик-грамматик материални мустаҳкамлаш учун зарур нутқий кўникмаларни шакллантиришга қаратилган. Психолингвист ва дидактлар таъкидлашларича, ўқиш – нутқий фаолият, инглиз тилида қўшимча матн ўқиш таълим воситасидир, ўқиш орқали касбий компетенция шаклланади.

Иккинчи ҳолатда матнни махсус саралаш ва ўқишга тайёрлаш кўзда тутилади, бундай тайёргарлик маълум шароитлар – ўқув вақтининг мавжудлиги ва турли – касбий, лисоний, нутқий компетенцияларнинг шаклланганлигини тақозо этади.

Ўқишнинг психологик хусусиятлари А.Н. Соколов томонидан батафсил таърифланган.<sup>10</sup> Матн ўқитиш стратегияси ва тактикасини белгилашда ўқиганда эшитиш, талаффуз этиш ва ёзиш ўртасида ассоциатив алоқа юзага келиши ҳақидаги қонунлар ҳисобга олиш зарур. Ўқиш оғзаки нутқдан ёзма нутққа ўтиш шакли эканлигини, демакки, ҳар иккисининг белгиларини бирлаштирганини назардан қочирмаслик керак.

Ўқиш, нутқ фаолиятининг синкретик, сўзлаш, эшитиш, ёзиш тавсифларини акс эттирадиган тури сифатида, ўзида сўзлашнинг нутқ-ҳаракат реакцияларини, ёзувнинг кўриш-графема реакцияларини, эшитиш реакцияларини кузатиш мумкин.

Кўриш-графема анализатори ўқишда етакчи саналади. Шунга кўра қўшимча матнни ўқиганда тил бирликларининг кўриш-графемали образларини сақлаш малакаларини коррекциялаш давом этиши керак.

Қўшимча матн ўқитиш технологияси мазмунига кўра КХҚда қўшимча матнларни ўқитишнинг долзарб муаммоларини акс эттирувчи матнлар тўплами сифатида берилади, бу нуқтаи назардан, технология – очик тизим, унинг кенгайиши ёки қисқариши бўлғуси касб эгаларининг коммуникатив эҳтиёжлари билан белгиланади.

Ўқишнинг умумий мақсади сифатида бўлғуси касб эгаларининг коммуникатив хусусиятларини маълум даражада фаоллаштириб, тил воситалари билан мулоқотнинг касбий мақсадларга эришиш омили сифатида белгилаймиз. Бунда қуйидаги лингводидактик омиллар ҳам ҳисобга олинади: а) ўқув мақсадини педагогик жараён сифатида аниқ белгилаш; б) ўқиганда матн устида ишлашнинг шакл ва усулларини танлаш.

<sup>10</sup> Соколов А.Н. Внутренняя речь и мышление. – Москва: Мысль, 1968. – 334 с.

Ўқиш учун танланган кўшимча матнлар, бугунги кун соҳавий янгиликларидан воқиф бўлишни таъминлайди. Кўшимча матнлар предмети, демак, ўқув ва илмий ахборот саналади. Бу билимларнинг асосий кўрсаткичлари ўқувчи дунёкарашидаги ижобий ўзгаришларни таъминлаш, касбий мулоқотни ривожлантира олишдир.

Иккинчи боб “Ўқувчиларга чет тилда матн ўқишни ўргатиш назарияси ва амалиёти” мавзусига бағишланган. Ушбу бобда КХКда кўшимча матн ўқишни ўргатишнинг методик масалалари кўриб чиқилди. Ўқувчиларга матн ўқитишнинг hozirgi аҳволи, инглиз тили дарсликлари ва қўлланмаларидан ўрин олган матнларнинг методик таҳлили, кўшимча матн ўқитиш технологияси шулар жумласидандир. КХК ўқувчиларининг ўқиганлик даражаси ва матн ўқитишнинг бугунги ҳолатини таҳлил қилиш, таклиф этилаётган кўшимча матн ўқитиш технологиясини тажрибада текшириш ва у орқали матн ўқитиш муаммоларини ҳал этиш қуйидаги хулосаларга келиш имконини беради.

Ўқувчиларга матн ўқитишнинг самарадор методикасини ишлаб чиқиш учун ўқишнинг когнитив методи ҳақида ахборотга эга бўлиш муҳим.

Кишиларни матн ўқишга мажбур қиладиган нарсa кўпроқ босма шаклда берилган материалдан ахборот олиш билан боғлиқ. Матндан ахборот олиш, тушуниш ва эслаб қолиш механизмлари ҳамда бу жараёнга кўмаклашадиган ёки тўсқинлик қиладиган компонентлар коммуникатив-когнитив методиканинг асосий масалалари доирасини ташкил этади. Шу боис, ўқишнинг когнитив психологиясига оид мулоҳазаларга мурожаат этамиз

У. Кинч томонидан фанда матндаги ахборотни тушуниш модели ишлаб чиқилган бўлиб, унда тушунишни иккита – ахборотни «қуйидан юқорига» ва «юқоридан қуйига» тамойиллари бўйича матнни қайта ишлашга яқин механизм ётади.<sup>11</sup>

Бу тушунчаларни шарҳлаб ўтамиз. «Юқоридан қуйига» модели ахборотни қуйига томон идрок этиш концепциясига асосланади, унга кўра ахборотни тушуниш ва қайта ишлаш нисбатан юқори даражадан паст даражага томон ҳаракатланади. Нисбатан юқори даража деганда, ўқувчиларнинг фон билимлари (background knowledge), уларнинг социолингвистик ҳамда коммуникатив компетенцияси тушунилади. Нисбатан қуйи даража деб, лексик-грамматик шаклларни тез ва хатосиз таниб олиш тушунилади. Анализ ва синтез амаллари интеграциялаш ҳамда бир-бири билан синтетик характердаги амаллар устуворлиги билан ўзаро алоқадорликда бўлади. Аввал мазмунга нисбатан фаразлар илгари сурилади, улар ўқиш давомида тасдиқланади ё инкор қилинади. Таълимнинг бундай моделида фон билимлар фаоллаштирилади ва, оқибатда, нутқни идрок этиш кўникмаси ривожланади.

Бу моделнинг энг юқори даражасида «мақсадли схема» ётади, у қайси материал муҳим эканини аниқлайди, моделнинг қарама-қарши томонида эса матн туради.

---

<sup>11</sup> Kintsch W. On modeling comprehension // Educational Psychologist, 14. 1979. –Pp. 3-14.

Ахборотни тушуниш ва қайта ишлашнинг “қуйидан юқорига” модели “юқоридан қуйига” моделига қарши туради. Ушбу моделнинг асоси – матндаги ахборотни изчил, кенгайиб борадиган декодлаш жараёнлари, яъни графема ва фонемаларни сўзларга айланишини, сўзлардан гапларга, гаплардан иборавий бирликлар ва умуман матнни тушуниш жиҳатидан ўрганиб бориш. Бу каби модель тизимнинг барча асосий компонентларини босқичли ўзлаштириш, уларни топиш ва интеграциялаш, кейин ўқиганини яхлит тушунишни кўзда тутати.

У. Кинчнинг тушуниш модели шундай ғояга асосланади: мураккаб тушунчаларни жуда содда тарзда ифодалаш мумкин, бунда пропозиция матнда хотиранинг асосий бирлиги саналади.

Ўқиш жараёнининг яна бир муҳим жиҳати – ахборотни эслаб қолишдир. Ахборотни эслаб қолиш жараёни кўпроқ матн структурасига боғлиқ. Бу структурага кўра, ўқувчи матнни кодлайди ва структуралайди. Баённи эслаб қолишни енгиллаштириш учун матнни структуравий компонентларга бўлиш, нисбатан юқори ва нисбатан паст даражаларни фарқлаш мумкин. Баён ўзига хос тарзда ўзгартирилганда, масалан, ходисалар кетма-кетлиги бузилганда, уни эслаб қолиш ва қайта яратиш қийинроқ кечади. Одатда, вақт ўтиши билан матн моҳияти сақланиб, конкрет деталлари унутилади.

Нейролингвистик дастурлаш ҳам эътиборга молик. Нейролингвистика ҳақида дастлабки маълумотлар Р. Энтони, Б. Бендлер, С. Томсон ва бошқалар томонидан яқин ўтмишда пайдо бўлган ва ҳозирда кенг тарқалган. Ўқувчилар турли ахборотни идрок этиш, сақлаш ва қайта ишлашда, кўриш, эшитиш ва ҳиссий каналлардан фойдаланадилар, бу эса матнни тушунишга таъсир этади, деган фаразлар мавжуд.

В.П. Белянин чет тилларни ўқитиш амалиётида мазкур назарияни қўллаш мумкинлиги ҳақида фикр билдиради. Ўқитувчиларга чет тилдаги материални танлаш ва танланган матн бир пайтнинг ўзида турли идрок каналларига таъсир этадиган ҳолда ишланишини тавсия этилади.<sup>12</sup>

Бу назария матнни ўқиш пайтида ўқувчиларнинг идрок каналларига таъсири имкониятлари туфайли қизиқарли. Ўқитиш амалиёти шуни ишончли тарзда тасдиқлайдики, ўқувчилар ҳамма матнларни бирдек ўқимайди (идрок этмайди)лар. Тил нуқтаи назаридан мураккаб ҳисобланган матнларни қийналиб ўқийдилар, шу сабабли улар ўқувчида қизиқиш уйғотмайди. Бир томондан, буни ўқувчиларнинг билишга қизиқишлари билан изоҳлаш мумкин, бошқа томондан, бу матнни ўқувчилар идрок каналларига кучсиз таъсири билан изоҳланади.

Шу мақсадда, ўқувчининг кўриш, эшитиш, ҳиссий идрок каналларига бир пайтда таъсир этадиган қўшимча матнларга устуворлик берилиши керак. Бу эса матн ўқишни ўргатишдаги муаммоларни хал этишда ёрдам беради.

Кейинги вақтларда инглиз тили ва маданиятини ўқитишда таълимнинг ёрдамчи воситалари(видео, мультимедиа, Интернет ва б.)дан фойдаланишга қарамай, матн ўқиш илгаригидек тил тайёргарлигида алоҳида ўрин тутати.

---

<sup>12</sup> Белянин В.П. Психоллингвистические аспекты художественного текста. –Москва: МГУ, 1988. – 121 с.

Қатор муаллифларнинг фикрича, ўқишни ўргатиш учун аутентик матнлардан фойдаланиш муҳим.

Ўқиш воситасида ўқувчилар ўзга маданиятларнинг хусусиятлари ҳақида аниқ ахборот оладилар. Дунё манзараси маданий-прагматик макон кўринишида намоён бўладиган ва лингвомаданий умумийликнинг типик вакили эга бўлган билимлар захирасидан иборат аутентик матнлар орқали ўқувчилар ўз маданиятларини таққослаш имконига эга бўладилар. Матн ўқиш чоғида ўқувчилар ижодий, динамик жараёнга жалб этилади. Ўз когнитив ривожланишида ўқувчи билимларни тез тўплаш ва уларни интеллектуал қайта ишлаш қобилиятига эришади.

Маълумки, бугунги кунда КХК ўқувчиларига инглиз тилида матн ўқитиш жараёни амалий жиҳатдан тўлиқ йўлга қўйилмаганлиги, яъни академик соатларда дарсликдаги матнларга қўшимча сифатида танланган матнлар соҳавий эмаслиги ва аутентик хусусиятга эга бўлмаганлигини назарда тутиб, тадқиқот муаммосининг таҳлили жараёнида қуйидаги вазифалар белгиланди:

- аутентик матнларни ўқишни ўргатиш мазмунида ўқувчиларнинг билишга қизиқишларини акс эттириш даражасини аниқлаш;
- таълим методларининг ўқувчиларнинг когнитив стратегияларига мувофиқлигини аниқлаш;
- ўқувчиларнинг инглиз тилидаги матнларни ўқиш малакаларини эгаллаш жараёнида ўз шахсини шакллантириш даражасини аниқлаш.

Бундай таҳлилнинг биринчи босқичи КХК ўқувчиларининг билимга қизиқишларини, шунингдек, ўқишни ўргатиш бўйича машғулотларда соҳавий матнларнинг устуворлигини аниқлашдан иборат бўлади.

Тадқиқот юзасидан амалга оширилган таҳлилнинг иккинчи босқичи ўқиш фаолиятининг методик ташкил этилиши ва бошқарилишини ўрганишдан иборат бўлди. Бунда ўқувчи ўқиш жараёнида фойдаланадиган стратегиялар алоҳида қизиқиш уйғотади.

Батафсил таҳлил талаб этадиган кейинги ҳолат – инглиз тилида матн ўқишни ўргатиш бўйича қўлланмалар, дарсликлар мазмунига оид:

Н.А. Бонк ва б. қаламига мансуб «Учебник английского языка I,II» номли икки қисмдан иборат китобларда кундалик ҳаётий матнлар ҳамда инглиз ёзувчиларининг қисқа оригинал матнларидан фойдаланилган. Матнларни бугунги кунда бир мунча архаик деб баҳолаш мумкин. Улар замонавий сўзлашув нутқи хусусиятларини етарли даражада акс эттирмайди. Проблематикасига кўра матнларни нейтрал дейиш мумкин. Зеро, улар ўша давр ёшлари онгига Ғарб жамиятининг таъсир этишига йўл қўймаслик қондасига биноан танланган, шу сабабли уларнинг тематикаси ҳозирги давр ўқувчиларининг билишга қизиқишларига мутлақо мос келмайди.

Н.А. Бонк ва б. тузган дарсликлар сериясига муносиб баҳо бериш лозим. Улар ўз даврида ўқишни ўргатишда муҳим роль ўйнаган, бироқ кадриятлар алмашинуви матнлар проблематикасини қайта кўриб чиқишни талаб этади. Қолаверса, ўқувчилар аудиторияси ҳам ўзгарди.

Инглиз тилида қўшимча матнларни ўқиш вазифа қилиб берилиши мақсадга мувофиқ. Қўшимча деб олинаётган матнлар ўқувчи дунёқараши, касбий

йўналиши ва замон талаби асосида танланади ва бўлажак касб эгаларининг чет тил ўрганишга иштиёқини оширади.

КХК учун чоп этилган қўлланмаларда берилган матнларга эътибор берайлик: 76 соатлик аудитория машғулотида мўлжалланган “Инглиз тили I” қўлланмасида куйидаги матнлар ўрин олган: My flat, My friend, My family, About myself, My native town, The geographical position of Uzbekistan, Independent Uzbekistan, The history of Uzbekistan, The activity of people in the market economy, The USA, Types of expenses in the market economy, Great Britain, About business, The activity of business кабилар. “Инглиз тили II” қўлланмаси ҳам Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан тасдиқланиб, КХК ўқув дастури асосида тайёрланган ва унда кундалик ҳаёт, тарих, география, иқтисодиётга оид матнлар берилган.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳар бир таълим босқичида ўзига хос хусусиятлар билан ўқиш амалиёти жорий этилади. Бошланғич даврда таниш материал асосида матн, ўрта босқичда таниш бирликлар ва қисман нотаниш сўзлар кирган матнлар, юқори босқичда эса кўпроқ потенциал луғат иштирокида матнлар ўқиш тавсия этилади.<sup>13</sup> Бу илмий методик маълумотга асосланган ҳолда КХКда кўпроқ ўқиб ахборот олиш мақсадида чет тилда соҳавий матн ўқитилиши лозим. Бугунги кунда инглиз тили ўқитилишидан асосий мақсад маданиятлараро мулоқот бўлиб, нутқ унга восита сифатида, ўз ўрнида тил эса нутқ учун бир восита сифатида қаралмоқда. Бинобарин, дарслик ва қўлланмалардан ўрин олаётган матнлар мақсадга кўра танланмоғи керак. Масалан, М.И. Гадоева, Л.Ҳ. Сайитова томонидан тузилган “Инглиз тили II” қўлланмасидаги 5-дарсда “Holidays” матни берилган. Ундаги асосий ахборот манбаи ўзбек байрамларидан иборат. Маданиятлараро мулоқот содир бўлиши учун асосан чет эл байрамларига, уларнинг урф-одати, маданиятига эътибор қаратилиши керак ва шу тоифадаги матнлар ўқитилмоғи лозим. Айни дамда дарслик ёки қўлланмалардан ўрин олиб улгурмаган, лекин инглиз тилидаги қўшимча матнларни ўқитишни жорий этиш ўқувчининг тилга бўлган қизиқиши ортишига хизмат қилади, яъни ўқувчилар жамоаси талаб этаётган матнларни ўқитиш уларнинг касбий компетенциясини оширади.

Когнитив соҳа инсоннинг нафақат интеллектуал қобилиятларини, балки психик жараёнларини, жумладан, фикрлашнинг аниқ ташкил этилишини ҳам камраб олади. Замирида ўқувчининг психик фаоллиги ётадиган ижодийлик муаммосини батафсилроқ қараб чиқадиган бўлсак, кўрамизки, ижодий, фаол фикрлайдиган кишининг фарқли белгилари – ақлнинг нозиклигини айрим олимлар когнитив услуб деб таснифлашади.

Ўқувчи турли фикрларга чўмиши ва шу заҳотиёқ улардан холи бўла олиши мумкин. Фикрларида у ўз-ўзига нисбатан танқидий ёндаша олади. Ўз олдига вазифа қўйган ўқувчи, уни тадқиқ этиш ва белгиланган мақсади сари қатъият билан бориш қобилиятига эга. Ўқувчи руҳиятини эътиборга олган

---

<sup>13</sup> Жалолов Ж.Ж. Чет тил ўқитиш методикаси: Чет тиллар олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 368 б.

ҳолда, психологлар шундай хулосага келдиларки, ижодий жараёнларни тўрт гуруҳга бўлиш мумкин: матндан янги ахборот ола туриб, фикрлайдиган ўқувчи «тадқиқотчи», «рассом», «ҳакам», «жангчи» сифатида намоён бўлади. Бу терминлар конкрет когнитив услубларни акс эттиради.

Қўшимча матн ўқитишда коммуникатив-когнитив методикадан фойдаланиш мазмуни ўқувчиларда ижодий жараённинг тўртта гуруҳига оид матнларни ўқишни ўргатишда юқори самарага эришиш учун рағбатлантиришдан иборат.

Хулоса қилиш мумкинки, инглиз тили қўлланмаларидан ўрин олган матнлар билан ишлаш чоғида коммуникатив-когнитив методикадан фойдаланиб, ўқувчиларда матн ўқиш кўникма ва малакалари шакллантирилади. Ўқувчилар ижодий, динамик жараёнга жалб этилади ва уларнинг маданиятлараро мулоқот компетенциясини оширади.

Учинчи боб **“Касб-хунар коллежлари ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча матнларни ўқишни ўргатиш бўйича тажриба-синов ишлари”**га бағишланган бўлиб, инглиз тилида тузилган ва танланган қўшимча матнларни ўқитиш орқали КХК ўқувчиларининг билиш фаоллигини ошириш бўйича ўтказилган тажриба-синов ишлари ёритилган.

КХК ўқувчилари энг қизиқарли ва керакли ахборотларни матн орқали ўзлаштиришади. Шу сабабли ўқувчи танлаган касбга хос қўшимча матн танлаш ва тузиш долзарб масалалардан саналади.

КХК ўқувчилари учун махсус танланган матнлар миллий маданиятимиз ва кадриятларимиз билан хорижий маданият ўртасидаги ўзаро меъёрлар сақланган ҳолда танланади. Шунингдек, ўқиладиган матнлар тилига мансуб методик талаблар ҳам қўйилади.

Биринчидан, матндаги тил материали дастурий ўқув минимумига мувофиқ бўлиши керак, яъни, лексик ва грамматик ҳодисаларнинг тегишли курслар (босқичлар) бўйича методик тақсимооти ҳисобга олинади.

Иккинчидан, ўқувчилар ўзлаштирган тил бирликлари заминида ўқиш учун матн тавсия қилинади. Матнни ўқиш олдидан унда мавжуд техникавий ва лисоний қийинчиликларнинг бартараф этилиши зарурий методик тадбирдир.

Учинчидан, матн тилининг услубий томонига қўйиладиган талабга кўра ҳозирги замон адабий тили меъёрлари сақланиши керак.

“Тузиш” лингводидактик терминининг маъновий доираси турли-туман талқинларга сабаб бўлмоқда. Аввало, матн тузиш ва танлаш орасидаги фарқ аниқланиши зарур. Бу борада Ж.Ж. Жалолов фикрлари қуйидагича: “Танлаш” деганда, мазмуни ёзувчи томонидан шаклланган, тил ва ҳажм жиҳатидан муаллим ёки дарслик/ўқиш китоби тузувчиси мактаб шароитига мослаштирган матнларни саралаш жараёни ва маҳсули тушунилади. Демак, аслиятдаги матн ёки унинг мослаштирилган(адаптация қилинган) нусхаси ўқишга тақдим этилади. “Тузиш” термини оғзаки ўрганилган тил материали асосида ва оғзаки нутқ мавзулари доирасида муаллим ёки дарслик/ўқиш китоби муаллифи тайёрлаган матнларга тааллуқлидир. Шу муносабат билан методикада “тузилган” ва “танланган” матн тушунчалари истифода

килинади. Ҳар иккала тоифадаги матнлар ҳам ўқиш учун материал вазифасини ўтайди.<sup>14</sup>

Қўшимча матн сифатида ўқувчи танлаган касбга оид ахборотлар, инглиз тилидаги бадиий адабиётлар, театр анонслари, машҳур хит кўшиқлар, уларнинг ижодкорлари ҳақидаги биографик матнлар ўқитилиши мумкин. Мусиқа соҳасида таълим олувчилар учун кўшиқлардан фойдаланиш жуда аҳамиятли. Бу ҳақда Ж. Браст(J. Brust) ўзининг “Music and language” мақоласида мусиқа ёрдамида тил ўрганиш физиологик ва психологик жиҳатдан инсонда енгиллик билан кечишини, мусиқа садоси остида жаранглаган жумлалар инсон онгига тезроқ муҳрланишини ёзади.<sup>15</sup> М.П. Кассити (M.P. Cassity) мусиқа, кўшиқ инсон психологиясига физиологик жиҳатдан ижобий таъсир этиб, у инсон онгида узоқроқ муддат сақланишини ва идрок этиш даражаси юқори натижани кўрсатишини таъкидлайди.<sup>16</sup> Идрок этиш даражаси ортиши натижасида эса ўз-ўзидан хотира, тафаккур, тасаввур кенгайиб боради. Чунки айнан идрок ахборотни қандай эканлигини ва таъсирчанлик даражасини аниқловчи психик жараёнدير. Шунини таъкидлаш жоизки, инглиз тилида қўшимча матнлар сифатида кўшиқлардан фойдаланиш, матндаги ахборотни ўқувчилар хотирасида оддий матнга нисбатан тезроқ, осонроқ, аниқроқ сақлашда кўмаклашади. Инглиз тилидаги кўшиқларни тинглаб тушуниш натижасида инглиззабон мамлакатлар аҳолисининг оғзаки нутқ намунаси билан танишиш имконияти яратилади.

Касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча матнларни ўқишни ўргатиш бўйича тажриба-синов ишлари мусиқа ва санъат йўналишидаги коллежларда олиб борилди. Тажриба-синовга жалб этилган 470 та ўқувчи қатнашди, шундан 250 нафар ўқувчидан 220таси назорат гуруҳида қатнашди. Натижалар қуйида келтирилган:

#### 1-жадвал

#### Тажриба-синов аввали ва якунида касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларига замонавий педагогик технологиялар асосида ўқитилган матнларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари (фоизларда)

| Шаклланганлик даражаси  |                                |      |      |           |                                |      |      |           |
|-------------------------|--------------------------------|------|------|-----------|--------------------------------|------|------|-----------|
| Тажриба –синов давомида | Тажриба гуруҳида 250 та ўқувчи |      |      |           | Назорат гуруҳида 220 та ўқувчи |      |      |           |
|                         | Юқори                          | Ўрта | Қуйи | Жуда паст | Юқори                          | Ўрта | Қуйи | Жуда паст |
| Аввалида                | 33                             | 32   | 28   | 7         | 33                             | 31   | 28   | 8         |
| Якунида                 | 41                             | 38   | 18   | 3         | 35                             | 33   | 26   | 6         |

<sup>14</sup> Жалолов Ж.Ж. Чет тил ўқитиш методикаси: Чет тиллар олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 368 б.

<sup>15</sup> Brust J. Music and language. Musical alexia and agraphia // Brain. – 1980. – v.103. №2. –P. 25-27.

<sup>16</sup> Cassity M.P. The influence of a music therapy activity upon peer acceptance, group cohesiveness, and interpersonal relationship of adult psychiatric patients // J. of Music Therapy, 1976. – V. 13(2). – P. 66-76.

**Тажриба-синов аввали ва якунида касб-ҳунар коллежлари  
ўқувчиларининг қўшимча матн ўқитиш технологияси бўйича ўзлаштириш  
кўрсаткичлари**

| Тажриба<br>—синов<br>давомида | Босқичлар | Шаклланганлик даражаси(фоизларда) |      |      |                |      |      |
|-------------------------------|-----------|-----------------------------------|------|------|----------------|------|------|
|                               |           | Тажриба гуруҳи                    |      |      | Назорат гуруҳи |      |      |
|                               |           | Юқори                             | Ўрта | Паст | Юқори          | Ўрта | Паст |
| Аввалида                      | 1-босқич  | 30                                | 39   | 31   | 31             | 42   | 27   |
|                               | 2-босқич  | 31                                | 40   | 29   | 30             | 43   | 27   |
|                               | 3-босқич  | 29                                | 41   | 30   | 27             | 45   | 28   |
| Жами:                         |           | 30                                | 40   | 30   | 29             | 43   | 28   |
| Якунида                       | 1-босқич  | 53                                | 39   | 8    | 30             | 40   | 30   |
|                               | 2-босқич  | 55                                | 43   | 2    | 32             | 39   | 29   |
|                               | 3-босқич  | 56                                | 40   | 4    | 29             | 43   | 28   |
| Жами:                         |           | 55                                | 41   | 4    | 31             | 40   | 29   |

1- ва 2-жадвалларда келтирилган миқдорий кўрсаткичларга асосланган ҳолда КХК ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча матнлар ўқитиш технологиясининг самарадорлик даражасини ва тажриба бошидаги ва якунидаги натижаларни аниқлаш учун математик-статистика методидан фойдаланилди.

Масаланинг қисқача моҳияти қуйидагилардан иборат: иккита бош тўплам берилган бўлсин. Бири ўқувчиларнинг тажриба аввалидаги билимини ўртача баллари, иккинчиси эса ўқувчиларнинг тажриба якунидаги билимини ўртача баллари. Баҳолар нормал тақсимотга эга деб ҳисобланади. Бундай фараз ўринлидир, чунки нормал тақсимотга яқинлашиш шартлари содда бўлиб, улар осон бажарилади.

1- ва 2-жадвал асосида тажриба ва назорат гуруҳлари ўзлаштириш самарадорлигини кўрсатувчи  $H_1$  гипотеза ва унга зид бўлган  $H_0$  гипотезани танлаймиз(тўлиқ таҳлил диссертацияга илова қилинган).

Юқоридаги натижаларга асосланган ҳолда математик-статистик таҳлил қилиниб, тажриба якунидаги ҳолат учун топилган натижалардан ўртача квадратик четланиш, танланма дисперсия, вариация кўрсаткичлари, Стьюдентнинг танланма мезони, Стьюдент мезони асосида эркинлик даражаси, Пирсоннинг мувофиқлик критерийси ва ишончли четланишлари топилди.

| $\bar{X}$ | $\bar{Y}$ | $S_x^2$ | $S_y^2$ | $V_x$ | $V_y$ | $T_{x,y}$ | $K$    | $X_{n,m}^2$ | $\Delta_m$ | $\Delta_k$ |
|-----------|-----------|---------|---------|-------|-------|-----------|--------|-------------|------------|------------|
| 2,17      | 1,97      | 0,6811  | 0,8491  | 38,3  | 46,7  |           |        |             | 0,09       | 0,1        |
| 2,51      | 2,02      | 0,33    | 0,6     | 22,9  | 38,3  | 7,704     | 400,06 | 64,23       | 0,07       | 0,1        |

Натижалардан тажриба ва назорат гуруҳи учун Нейман ғояси асосида ишончли интерваллари топилди:

$$\bar{X} - t_{кр} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} \leq a_x \leq \bar{X} + t_{кр} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} \qquad \bar{Y} - t_{кр} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}} \leq a_y \leq \bar{Y} + t_{кр} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}}$$

Ўқитилган матнларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари бўйича:

$$\begin{aligned} 2,17 - 0,09 \leq a_x \leq 2,17 + 0,09 & \qquad 1,97 - 0,1 \leq a_y \leq 1,97 + 0,1 \\ 2,08 \leq a_x \leq 2,26 & \qquad 1,87 \leq a_y \leq 2,07 \end{aligned}$$

Қўшимча матнлар ўқитиш технологиясининг ўзлаштириш кўрсаткичлари бўйича:

$$\begin{aligned} 2,51 - 0,07 \leq a_x \leq 2,51 + 0,07 & \qquad 2,02 - 0,1 \leq a_y \leq 2,02 + 0,1 \\ 2,44 \leq a_x \leq 2,58 & \qquad 1,92 \leq a_y \leq 2,12 \end{aligned}$$

Олинган натижалардан тажриба-синов ишларининг сифат кўрсаткичларини ҳисоблаймиз.

Бизга маълум ўқитилган матнларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари бўйича  $\bar{X}=2,17$ ;  $\bar{Y}=1,97$ ;  $\Delta_m=0,09$ ;  $\Delta_n=0,1$  га ва қўшимча матнлар ўқитиш технологиясининг ўзлаштириш кўрсаткичлари бўйича  $\bar{X}=2,51$ ;  $\bar{Y}=2,02$ ;  $\Delta_x=0,07$ ;  $\Delta_y=0,1$  га тенг.

Бундан ўқитилган матнларнинг ўзлаштириш бўйича сифат кўрсаткичлари:

$$K_{ycб} = \frac{(\bar{X} - \Delta_m)}{(\bar{Y} + \Delta_n)} = \frac{2,17 - 0,09}{1,97 + 0,1} = \frac{2,08}{2,07} = 1,005 > 1;$$

$K_{бодб} = (\bar{X} - \Delta_m) - (\bar{Y} - \Delta_n) = (2,17 - 0,09) - (1,97 - 0,1) = 2,08 - 1,87 = 0,21 > 0$ ; га ва қўшимча матнлар ўқитиш технологиясининг ўзлаштириш кўрсаткичлари бўйича сифат кўрсаткичлари:

$$K_{ycб} = \frac{(\bar{X} - \Delta_x)}{(\bar{Y} + \Delta_y)} = \frac{2,51 - 0,07}{2,02 + 0,1} = \frac{2,44}{2,12} = 1,15 > 1;$$

$$K_{бодб} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (2,51 - 0,07) - (2,02 - 0,1) = 2,44 - 1,92 = 0,54 > 0; \text{ га тенг.}$$

Олинган натижалардан ўқитиш самарадорлигини баҳолаш мезони бирдан катталиги ва билиш даражасини баҳолаш мезони нолдан катталигини кўриш мумкин. Бундан маълумки, тажриба гуруҳидаги ўзлаштириш назорат гуруҳидаги ўзлаштиришдан юқори экан. Демак, КХҚ ўқувчиларига ўқитилган матнларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари ва қўшимча матнлар ўқитиш технологияси бўйича самарадорлик даражасини аниқлаш юзасидан ўтказилган тажриба-синов ишлари самарадор экан.

## ХУЛОСА

Лингводидактикада ўқишни ўргатиш бой тарихга эга бўлиб, ахборотни идрок этиб тушунишни таъминлашга қаратилган усуллар ишлаб чиқилган. Маданиятлараро мулоқотни ўргатиш КХҚ шароитида янгича талабларни қўймоқда. Энг аввало, ўқишнинг мазмун томонига талаблар ўзгармоқда. Чет тилда матн ўқиш ҳозирги шароитда нафақат рецептив ўзлаштириш объекти,

балки асосан мулоқот маҳсули, коммуникатив вазифаларни ҳал қилишда амалий мақсадларда қўллаш мумкин бўлган ахборотдир. Шу сабабли КХК ўқувчиларига кўпроқ инглиз тилида қўшимча матнларни ўқитиш орқали олинадиган кенг доирадаги билимлар ва ахборот зарур.

КХК ўқувчиларига қўшимча матн ўқитиш орқали соҳавий лексика ўзлаштирилади, нутқ малакалари такомиллаштирилади, натижада касбий тайёргарлик сифати оширилади, ўқувчиларга тили ўрганилаётган мамлакат маданияти билан яқиндан танишиш имконияти яратилади.

Қўшимча сифатида аутентик материалларни тақдим этиш уларни ўзлаштиришнинг мукамал ўқишни шакллантирадиган усулини тақозо этади. Инглиз тилида қўшимча матнларни ўқитиш технологиясининг яратилиши айнан шу талаблар билан изоҳланади. Ушбу технологияни ишлаб чиқишда ўқитишнинг коммуникатив-когнитив методи асосини ташкил этадиган когнитив психология ва когнитив лингвистика назарияларидан тегишли ўринларда фойдаланилди.

КХК ўқувчиларига дарсликдаги анъанавий матнларни ўқишни ўргатиш билан бир қаторда, ўқувчиларнинг билишга қизиқишлари диапозонини эътиборга олиб, уларни амалий характердаги аутентик матнлар билан таништириш мақсадга мувофиқ топилди. КХК ўқувчилари учун ўқиш материали сифатида аутентик матнларнинг танланиши айнан шу билан изоҳланади.

Инглиз тилидаги қўшимча матнларни ўқитиш технологиясини яратиш ва уни КХК ўқувчилари билан биргаликда тажрибадан ўтказиш натижасида маълум бўлдики, КХКнинг учинчи босқич ўқувчиларига инглиз тилидаги қўшимча матнлардаги ахборотни «юқоридан – қуйига» тамойили бўйича, нисбатан юқори даражадан (ўқувчининг фон билимлари) лексик-грамматик шакллари таниб олишга томон декодлаш психик-когнитив моделига асосланган қўшимча матн ўқитишнинг коммуникатив-когнитив методикасидан фойдаланиб, инглиз тилидаги матнларни мукамал ўқиш малакаси ривожлантирилади. Бу дегани, КХК ўқувчиларига чет тил ўқитишда амалий, таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи ва шартли касбий мақсадларга эришилади.

КХК ўқувчилари учун қўшимча сифатида қўшиқ матнларидан фойдаланиш муҳим омиллардан биридир. Қўшиқдаги ритмлилиқ ўқувчи хотирасида ўқилаётган матндаги сўз ва ибораларни тезроқ ва осонроқ сақлайди. Шунингдек, қўшиқ мусиқа коллежлари ўқувчиларига соҳавий билим беришда етакчи ўрин эгаллади.

Инглиз тили дарслик ва қўлланмаларидан ўрин олган матнларни методик таҳлилидан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, таълим дастурида назарда тутилган, аммо дарсликлардан ўрин олмаган матнларни қўшимча сифатида ўқитиш ўқув жараёнидаги мавжуд камчиликларни бартараф этиш имкониятини яратади, бинобарин, бу ўқувчилар билиш фаоллигини оширишга хизмат қилади.

КХК ўқувчиларига қўшимча матн ўқитилиши, инглиз тили ва маданиятини ўқиб-ўрганиш, соҳавий терминлар билан танишиш

имкониятини беради ҳамда таълим дастуридаги матнга нисбатан қўйилган барча талабларнинг қондирилишини таъминлайди.

Энг асосийси, қўшимча матнлар ўқитиш, халқимиз миллий кадриятларини камситмаган ҳолда, КХК ўқувчиларини инглизчабон мамлакатлар маданияти билан яқиндан таништириш имкониятини берди. Бу ўз навбатида, жаҳон миқёсидаги глобаллашув шароитида маданиятлараро мулоқот учун кенг йўл очади.

Таъкидлаш жоизки, яратилган инглиз тилидаги қўшимча матнлар ўқитиш технологияси республикамиз чет қишлоқларида таҳсил олаётган КХК ва бошқа таълим муассасалари ўқувчилари учун чет тилни ўрганишда мақбулдир. Чунки, дарслик ва қўлланмалар ёки улардаги соҳавий матнларнинг танқислиги чет тил ўрганиш/ўқитишда маълум бир қийинчиликларни юзага келтирадиган объектив вазиятни ҳисобга олади.

Диссертация натижаларидан фойдаланиш бўйича **тавсиялар:** диссертация “Касб-хунар коллежлари ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча матнлар ўқитиш технологияси” мавзусида ёзилган бўлиб, ушбу материалдан чет тил дарсларини ташкил этишда, ўқув дастури ва дарсликларни такомиллаштиришда, халқ таълими ходимларининг малака ошириш институтлари тингловчиларига маърузалар ўқиш ва амалий машғулотлар олиб боришда фойдаланиш мумкин. Тадқиқот мавзусига оид илмий-методик мулоҳазалар умумий ўрта таълим мактаби, академик лицей, лисоний ва нолисоний олий ўқув юртлари ҳамда магистрант, аспирант, тадқиқотчилар учун методик тавсия сифатида хизмат қилади. Таъкидлаш жоизки, қўшимча сифатида танланган матнлар ўқувчи ёши, қизиқишига мос равишда танлангани маъқул. Шунингдек, чет тил ўқитишда аутентик матнлардан қўшимча сифатида фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Материалнинг аутентлиги жонли нутқий фаолиятни акс эттиради, матнда берилган ахборот эса ҳаётийдир. Бу, албатта, таассуротлар алмашишда фаолликни, яъни коммуникатив фаолиятни келтириб чиқаради. Демак, аутентик матнда миллий маданият фактлари ва хусусиятлари акс этади. Шу маънода, айтиш мумкинки, бундай матн миллий маданият кўзгуси саналади. Матн орқали ўқувчилар янги билимларни, кадриятларни, ўрганилаётган тилда сўзлашувчиларнинг маданиятини ўзлаштирадilar.

## ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ

1. Абдужаббарова З.Р. Касб-хунар коллежларида чет тилдан қўшимча матнлар ўқитиш технологияси // Infocom.uz. –Тошкент, 2008. –№4. –Б.82-84.
2. Абдужаббарова З.Р. Чет тилда қўшимча матнларни ўқитишда замонавий технологияларнинг роли // Infocom.uz. –Тошкент, 2008. –№8. –99- бет.
3. Абдужаббарова З.Р. Касб-хунар коллежларида матн ўқитишнинг замонавий педагогик технологиялари // Interkulturelle communication: theory und praxis: Тўплам. – Тошкент: ТДПУ. 2008. –Б.16-20.
4. Абдужаббарова З.Р. Чет тилларни ахборот технологиялари воситасида самарали ўқитиш // Infocom.uz. –Тошкент, 2009. – №1. –Б.46-47.

5. Абдужаббарова З.Р. Профильно-ориентированное обучение иностранному языку в экономическом ВУЗе // Двадцать вторые международные Плехановские чтения: Сборник. – Москва, 2009. – С.53-54.
6. Абдужаббарова З.Р. Дарс жараёнида талабалар фаоллигини ошириш усуллари // Мактаб ва ҳаёт. –Тошкент, 2009, –№5. –Б.17-18.
7. Абдужаббарова З.Р. Мусиқа коллежларида инглиз тили ўқитишнинг самарали воситалари // Хорижий тиллар мутахассисларини тайёрлаш жараёнини такомиллаштириш муаммолари: Тўплам. –Тошкент: ЎзДЖТУ, 2009. –Б.59-60.
8. Абдужаббарова З.Р. Маданият, мусиқа ва санъат касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун инглиз тилида қўшимча матнларни танлаш ҳамда тузиш масалалари // Мусикий ижрочиликда ёшлар фаоллигини ошириш ва ривожлантириш: Тўплам. –Тошкент: Маданият институти, 2010. –Б.208-210.
9. Абдужаббарова З.Р., Махсудова Г.Х. Инглиз тилини ўқитишда қўшимча матнлардан фойдаланиш // Касб-ҳунар таълими. –Тошкент, 2010. –№3. –23- б.
10. Абдужаббарова З.Р. Инглиз тилида қўшимча матн // Тарбия. –Тошкент, 2010. –№3. –Б.45-47.
11. Абдужаббарова З.Р. Қўшимча матн ўқитиш орқали касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларининг инглиз тилида билиш фаолиятини ошириш масалалари // Педагогик таълим. –Тошкент, 2010. –№4. –Б.110-114.
12. Абдужаббарова З.Р. Supplementary reader: Методик қўлланма. – Тошкент: ТДПУ, 2010. –77 б.
13. Абдужаббарова З.Р. Матн тушунчасининг лингвистик таҳлили // Қиёсий-чоғиштирма, типологик ва умумий тилшуносликнинг долзарб муаммолари: Тўплам. – Андижон: АндДУ, 2010. –Б. 381-385.
14. Абдужаббарова З.Р. Касб-ҳунар коллежлари шароитида қўшимча матнни ўқиш кўникма ва малакаларини шакллантириш жараёнининг ўзига хослиги // Чет тил ўқитишда мустақил ишлар назарияси ва амалиёти: Тўплам. – Тошкент: ТДПУ, 2010. –Б. 17-21.
15. Абдужаббарова З.Р. The organization of teaching English literature in college // Олмоншунослик ва таржимашуносликнинг долзарб муаммолари: Тўплам. – Тошкент: ТДПУ, 2011. –Б.18-20.
16. Бўтаева Д., Абдужаббарова З.Р. Таржима дарсларида матн устида ишлаш // Олмоншунослик ва таржимашуносликнинг долзарб муаммолари: Тўплам. – Тошкент: ТДПУ, 2011. –Б.84-86.
17. Назаров Қ.Н., Жўраев А.А., Вохидов Э., Абдужаббарова З.Р. Матн таржимаси масалалари хусусида // Олмоншунослик ва таржимашуносликнинг долзарб муаммолари: Тўплам. – Тошкент: ТДПУ, 2011. –Б. 227-228.
18. Абдужаббарова З.Р. Чет тил ўқитишда матн мазмунини тушуниш жараёни // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар.–Тошкент,2011.–№3.–Б.101-103.
19. Абдужаббарова З.Р. Изучение иностранного языка с помощью дополнительных текстов // Высшее образование сегодня. – Москва, 2011. –№ 6. – С. 17-20.

Педагогика фанлари номзоди илмий даражасига талабгор З.Р. Абдужаббарованинг 13.00.05 – Ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитиш методикаси(инглиз тили) ихтисослиги бўйича “Касб-хунар коллежлари ўқувчиларига инглиз тилида қўшимча матнлар ўқитиш технологияси” мавзусидаги диссертациясининг

## РЕЗЮМЕСИ

**Таянч сўзлар:** касб-хунар коллежи, қўшимча матн, соҳавий матн, нутқ кўникма ва малакалари, педагогик технология, аутентик матн.

**Тадқиқот объекти:** касб-хунар коллежлари шароитида ўқувчиларга инглиз тилини ўргатиш жараёни.

**Тадқиқотнинг мақсади:** касб-хунар коллежи ўқувчиларининг инглиз тилида қўшимча матнлар ўқиш малакаларини шакллантириш орқали бўлажак кичик мутахассисларнинг касбий тайёргарлиги сифатини кўтаришни назарий ва экспериментал асослаб бериш.

**Тадқиқот методлари:** таълим-тарбия жараёнини кузатиш; тадқиқот соҳасига оид адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш; сўровнома ўтказиш; тажриба-синов; математик-статистик таҳлил.

**Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги:** Ўқувчиларга қўшимча матн ўқитиш лингводидактик илмий муаммо сифатида назарий жиҳатдан ва экспериментал тарзда асослаб берилди; КХК ўқувчиларига қўшимча матн ўқитишнинг ҳозирги аҳволи ўрганилди ва таҳлил қилинди ҳамда матлуб мазмуни аниқланди; КХК ўқувчилари учун мўлжалланган қўшимча матнлар (Supplementary reader) методик қўлланмаси яратилди; ўқувчиларга қўшимча аутентик (танланган) ва адаптация қилинган (тузилган) соҳавий матнлар ўқитиш технологияси ишлаб чиқилди.

**Амалий аҳамияти:** тадқиқот натижалари касб-хунар коллежларида инглиз тили ўқитиш методикасини яратишда, чет тиллар бўйича ўқув дастурлари, қўлланма ва дарсликлар яратиш ҳамда илмий тадқиқотлар олиб боришда назарий асос бўлиб хизмат қилади.

**Татбиқ этилиш даражаси ва иқтисодий самарадорлиги:** Юнус Ражабий номидаги Тошкент педагогика коллежи, Тошкент маданият коллежи, Хамза номидаги республика мусиқа коллежи, Термиз ва Гулистон санъат коллежларида инглиз тили ўқитиш жараёнида тажриба-синов ишлари амалга оширилди. Тадқиқот мазмуни халқаро, республика ва олий ўқув юртлариаро илмий конференциялардаги маърузаларда баён этилган. Натижалар чоп этилган 19 номдаги илмий ишларда ўз аксини топган.

**Қўлланилиш соҳаси:** тадқиқот материалидан касб-хунар коллежлари, академик лицейлар, ўрта умумтаълим мактаблари, лисоний ва нолисоний олий ўқув юртларида фойдаланиш мумкин.

## РЕЗЮМЕ

диссертации З.Р. Абдужаббаровой на тему «Технология обучения чтению дополнительных текстов на английском языке учащихся профессиональных колледжей» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – Методика обучения общественно-гуманитарным наукам(английский язык)

**Ключевые слова:** профессиональный колледж, дополнительный текст, отраслевой текст, речевые навыки и умения, педагогическая технология, аутентичный текст.

**Объект исследования:** процесс обучения английскому языку учащихся в условиях профессиональных колледжей.

**Цель исследования:** теоретическое и экспериментальное обоснование повышения качества профессиональной подготовки будущих молодых специалистов – учащихся профессиональных колледжей путем формирования у них умений чтения дополнительных текстов на английском языке.

**Методы исследования:** наблюдение за образовательно-воспитательным процессом; изучение и анализ литературы по теме исследования; опрос; эксперимент, математико-статистический анализ.

**Полученные результаты и их новизна:** обучение учащихся чтению дополнительных текстов теоретически и экспериментально было обосновано как лингводидактическая научная проблема; изучено и проанализировано современное состояние, а так же требуемое содержание обучения учащихся профессиональных колледжей чтению дополнительного текста; для учащихся профессиональных колледжей создано методическое пособие (Supplementary reader) и разработана технология чтения аутентичных и адаптированных отраслевых текстов.

**Практическая значимость:** результаты исследования могут быть использованы при создании методики обучения английскому языку в профессиональных колледжах, при составлении учебных программ, пособий и учебников по иностранным языкам, а также могут служить теоретической базой в процессе проведения научных исследований.

**Степень внедрения и экономическая эффективность:** результаты исследования внедрены в процесс обучения английскому языку в педагогическом колледже имени Юнуса Раджаби города Ташкента, Ташкентском колледже культуры, Республиканском музыкальном колледже имени Хамзы, Термезском и Гулистанском колледжах искусства. Содержание исследования освещено в докладах на международных, республиканских и межвузовских научных конференциях и отражено в опубликованных научных работах (19 названий).

**Область применения:** материалы исследования могут быть применены в профессиональных колледжах, академических лицеях, средних общеобразовательных школах и в языковых и неязыковых вузах.

## RESUME

Thesis of Z.R. Abdujabbarova on the scientific degree competition of the candidate of pedagogical sciences on speciality 13.00.05 – Methodology of teaching social subjects and humanities (the English language) on the theme “Technology of teaching English supplementary texts to students of professional colleges”

**Key words:** professional college, supplementary text, special text, language habits and skills, pedagogical technology, authentic text.

**Subject of research:** the process of teaching the English language at professional colleges.

**Purpose of work:** theoretical and experimental grounding the quality of future young specialists’ professional training by developing their skills while reading supplementary English texts.

**Methods of research:** observation of education process; studying and analyzing the special literature; questioning; experiment; mathematical-statistic analysis.

**The results obtained and their novelty:** supplementary reading texts for students was investigated as a linguodidactic, scientific problem on theoretical and experimental way; real conditions and content of teaching supplementary reading texts by the professional college students were studied and analyzed, required content revealed; methodic text book “Supplementary reader” were created for students of professional colleges; technology of teaching English supplementary authentic and adapted text were worked out.

**Practical value:** achieved results can be used in developing methods of teaching English at professional colleges, in making educational syllabus, teaching supplies and foreign language textbooks, and can be used as theoretical basis in the process of carrying out scientific research.

**Degree of embed and economic effectivity:** adapted to the process of teaching English at pedagogical college named after Yunus Rajabi in Tashkent, Tashkent college of culture and Republican college of music named after Khamza, Termiz and Gulistan colleges of art. The content of research has been discussed at the international, republican and institutional scientific conferences. Research results have been published as 19 scientific works.

**Field of application:** research material can be applied at professional colleges, academic lyceums, secondary schools, linguistic and non-linguistic higher education institutions.